

УДК 070.18:027.7

Юрій Левченко,

кандидат історичних наук, ORCID <http://org/000-0001-6431-7275>, завідувач відділу,

Наукова бібліотека Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, Україна

e-mail: hjcj@i.ua

«Колекція видань та документів, переданих Службою зовнішньої розвідки України» Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: тематичний огляд

Здійснено тематичний огляд колекції видань та документів, переданих Службою зовнішньої розвідки України до фондів Наукової бібліотеки НПУ ім. М. П. Драгоманова. Розкрито тематичні напрями літератури колекції: історія України, всесвітня історія, українська діаспора та еміграція, художня література, релігія, мистецтво, преса та видавнича діяльність, мовознавство, наука, освіта, суспільні науки, довідники, радянські пропагандистські видання, бібліотечна справа, географія.

К л ю ч о в і с л о в а: бібліотечна колекція, спецфонд, заборонена література, емігрантські та діаспорні видання.

Нещодавно 2012 р. Служба зовнішньої розвідки України передала Національному педагогічному університету імені М. П. Драгоманова 1837 найменувань друкованих видань української діаспори, що зберігались у колишньому спецфонді, для використання у викладацькій, науковій, дослідницькій діяльності. Варто зазначити, що в радянський період до спецфондів (відділів спеціального зберігання) потрапляла література, яка з ідеологічних, політичних мотивів була заборонена для вільного розповсюдження у Радянському Союзі. Враховуючи те, що отримана нами колекція – це частина колишнього спецфонду Комітету державної безпеки Української РСР, то її значення важко переоцінити, адже вона становить важливе джерело дослідження радянської цензурної політики в Україні, а також окремих тем історії українського державотворення ХХ ст.

Мета публікації – розкрити тематичний зміст видань та документів, що входять до «Колекції видань та документів, переданих Службою зовнішньої розвідки України», які нині зберігаються у Науковій бібліотеці НПУ ім. М. П. Драгоманова.

До сфери діяльності органів державної безпеки СРСР завжди входила підтримка цензурної політики. Так, у 20-х роках ХХ ст. Державне політичне управління УСРР здійснювало контроль за підприємствами, котрі видавали та розповсюджували друковані видання, а також перегляд на кордоні літератури, яка ввозилась у республіку або вивозилась [1, с. 16–20]. З 1958 р. Комітет державної безпеки УРСР з метою контрпропаганди та оперативної діяльності також здійснював перегляд україномовної літератури, яка надходила із закордону поштою [2, с. 217]. Відповідно конфіскованим книгам потрапляли до власного спецфонду. Після

проголошення Україною незалежності та створення Служби безпеки України (СБУ) спецфонд залишився при Головному управлінні розвідки, яке з часом перетворилося на Службу зовнішньої розвідки України (СЗРУ) [3–5].

Отримана від Служби зовнішньої розвідки література зберігається Науковою бібліотекою університету як окрема колекція під назвою «Колекція видань та документів, переданих Службою зовнішньої розвідки України». За своїм складом колекція є універсальною. Хронологічно вона охоплює видання та документи ХХ ст., які побачили світ у США, Канаді, Аргентині, Бразилії, Венесуелі, Великій Британії, Франції, Німеччині, Австрії, Бельгії, Чехословаччині, Польщі, Югославії, Італії, Ватикані, Австралії, Тунісі, Ізраїлі, РРФСР (Росії), УРСР (Україні), Румунії, ЛРСР (Литві), БРСР (Білорусі), Індії. За мовною ознакою – видання та документи українською, англійською, російською, німецькою, французькою, польською, португальською, італійською, румунською мовами. За видами видавничої продукції – книги, брошури, журнали, збірники, бюлетені, альманахи, календарі, каталоги, листівки, газети, газетні вкладки, газетні та журнальні вирізки. Крім того, до колекції входять тематичні добірки документів та окремі документи.

Зважаючи на особливості літератури, яка в радянський період потрапляла до спецфондів, колекція включає: видання імперського періоду (до 1917 р.); українські видання періоду революції 1917–1920 рр.; україномовні видання, що виходили в Польській державі у 20–30-х роках ХХ ст.; українські видання часів Другої світової війни, які друкувалися на території, окупованій німецькими нацистами; радянські пропагандистські видання 60–80-х років ХХ ст., призначені для українців за

кордоном; видання української діаспори та еміграції 20–80-х років ХХ ст.; іноземні видання другої половини ХХ ст.; українські видання після проголошення незалежності.

Тематично в колекції представлені майже всі галузі знань. Зважаючи на обсяг (1996 примірників), її огляд ми побудували за схемою «зібрання – група», де групи представляють основні тематики видань, документів у зібранні.

Найбільшу частину колекції становлять *видання з історії*. Переважна їх більшість присвячена минулому України. Перша група – загальні праці з історії України її окремих історичних періодів: стародавня історія, козаччина, гетьманщина тощо. Друга – історія України ХХ ст., боротьба за українську державність. Це праці про Україну в Першій світовій війні, державотворення 1917–1920 рр. (Центральна Рада, Українська Народна Республіка, Директорія, бій під Крутами), радянізацію України у 20–30-х рр. (проблематика насильницької колективізації, Сталінського терору і Голодомору 1932–1933 рр.); український рух 20–30-х рр. у Польській державі; Другу світову війну (теми Карпатської України, нацистської окупації 1941–1944 рр., діяльність Організації українських націоналістів (ОУН) і Української повстанської армії (УПА) у роки війни); національно-визвольні змагання 40-х – середини 50-х рр. (документи, праці про діяльність ОУН); повоєнний стан в Україні у 50–60-х рр.; дисидентський рух (праці В. Мороза, І. Дзюби, П. Скочка, І. Кандиби, Л. Плюща, В. Лісового, Д. Шумка, а також публікації про українських дисидентів). Третя – праці українських державних діячів, ідеологів національного руху ХІХ–ХХ ст. (М. Костомарова, Д. Донцова, М. Скрипника, С. Бандери, Я. Стецька, Є. Коновальця, М. Лебеда), роботи про видатних українців: М. Міхновського, С. Петлюру, Є. Коновальця, Д. Дорошенка, С. Бандеру, Д. Донцова, М. Драгоманова, М. Грушевського, М. Скрипника та ін. Четверта – краєзнавчі дослідження з українознавства, історії українських історичних земель (Бережанщина, Буковина, Бучаччина, Волинь, Галичина, Збаражчина, Кубань, Підгаєччина, Скалатщина, Тернопільщина), окремих населених пунктів (Київ, Львів, Харків, Ганчова, Медвин, Ценява, Черче).

Всесвітня історія представлена виданнями про її окремі періоди: працями, присвяченими революційним подіям у країнах «соціалістичного блоку» 60–80-х років ХХ ст.; історії США; Голокосту; довідковими виданнями стосовно світових подій «Facts on File» та «Keesing's Contemporary Archives». Сюди можна віднести групу видань з єврейської тематики: праці про Ізраїль, історію єврейського державотворення; про україно-єврейські відносини; брошури та книги для розповсюдження в Радянському Союзі, а також єврейські періодичні видання («Шалом», «Jewish Currents»).

Особливе місце у цьому зібранні посідають видання, присвячені українській діаспорі та еміграції. Перша група – праці з історії української діаспори у Канаді,

США, Австралії, Великій Британії, Німеччині та інших західноєвропейських країнах. Друга – офіційні видання та документи українських еміграційних організацій, діаспори (Світового конгресу вільних українців, Конгресу українців Канади, Української революційно-демократичної партії, Антибільшовицького блоку народів, Української головної визвольної ради, Союзу українців-самостійників, Українського конгресового комітету Америки, Конгресу української вільної політичної науки, Українського народного союзу, Українського робітничого союзу, Ліги американських українців, Союзу гетьманців-державників, Українського з'їзду допомоги в Аргентині, Союзу української молоді Канади, Світової федерації українських жіночих організацій, Союзу українців у Великій Британії, Українського братського союзу тощо). Третя – праці про діяльність українських політичних організацій діаспори (Об'єднання українських жінок у Німеччині, Спільки української молоді на чужині, Української Національної Ради, Української національної єдності у Франції, Українського братнього союзу, Українських січових стрільців, Українського національно-державного союзу та ін.). Четверта – праці представників національно-визвольного руху, які, перебуваючи в еміграції, продовжували боротьбу проти радянської влади в Україні. У своїх публікаціях вони порушували теми: репресивної та ідеологічної політики радянської влади в Українській РСР, боротьби проти більшовицького режиму в Україні, тактики визвольної політики, українського національного питання тощо. П'ята – спогади представників української еміграції (Ю. Аргюшенка, Л. Биковського, Г. Дмитріва, Б. Казанівського, С. Ляшенка, В. Макара, С. Мечника, М. Чемного, А. Чернецького та ін.). Шоста – видання представників російської та української еміграції, присвячені критиці Радянського Союзу, розкриттю його злочинної політики щодо власних громадян. Сьома – діаспорні, еміграційні журнали, збірники («Віднова», «Діалог», «За незалежність», «Крилаті», «Український вісник», «Український збірник», «Факты и мысли», «Форум», «Nationalities Papers» тощо).

Важливим складником колекції є *художня література*. Першу групу цього зібрання становлять художні твори українських емігрантських та діаспорних письменників, поетів Е. Андієвської, І. Багряного, В. Барки, Б. Бойчука, Ю. Буряківця, О. Веретенченка, В. Вовк, Д. Гуменної, О. Де, З. Дончука, Р. Єндика, Г. Журби, П. Карпенка-Криниці, І. Керницького, П. Килини, І. Кмета-Ічмянського, Ю. Косача, М. Колянківського, М. Лавренка, О. Лисяка, О. Мак, Є. Маланюка, В. Мамченка, М. Мандрика, О. Неприцького-Грановського, М. Ореста, Л. Полтави, Б. Рубчака, У. Самчука, Я. Славутича, О. Тарнавського, Ю. Тарновича, Ю. Тиса, Б. Филіпова, Л. Храпливої, В. Чапленка, В. Шияна, А. Юриняка та ін. Другу – твори українських письменників радянського періоду, котрі зазнали репресій та переслідвань, – Б. Антоненка-Давидовича, М. Бажана, О. Берд-

ника, В. Бірчака, С. Васильченка, В. Голобородька, М. Зерова, І. Калинця, А. М'ястківського, М. Осадчого, М. Руденка, В. Свідзінського, В. Симоненка, В. Стуса, М. Холодного, В. Юринця, О. Орача, Б. Харчука та ін. Третю – твори українських письменників, які відповідали ідеологічним вимогам радянської влади, – Я. Галана, В. Домонтовича, Ю. Мельничука. Четверту – твори українських письменників, які були заборонені в СРСР, – В. Винниченка, М. Куліша, А. Свидницького. П'яту – твори письменників – представників національно-визвольного руху 40-х – першої половини 50-х років ХХ ст. (С.Ольшенка-Вільхи і Кузьменко (Гонтар Хризанф). Шосту – твори зарубіжних письменників, поетів Росії, Німеччини, Франції, Австрії, Польщі, Греції, Великої Британії, США, Китаю. Сьому – видання, присвячені творчості Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Шашкевича, М. Коцюбинського, Б. Лепкого, М. Хвильового, Я. Галана, О. Теліги, Ю. Клена та інших письменників ХІХ – ХХ ст. Восьму – видання з історії української літератури та літературознавства. Дев'яту – антології, збірники різножанрових літературних творів, а також літературні журнали («На чужой стороні», «Нові поезії», «Пост імені Ярослава Галана», «Слово», «Юні друзі» тощо).

Значним за кількістю є зібрання *релігійної літератури та видань з релігійної тематики*. До першої групи належать видання основних християнських книг, релігійних текстів, служб, молитов тощо. До другої – видання, що розкривають діяльність Української Православної Церкви. Серед них праці релігійних діячів православної церкви – митрополитів, єпископів, протоієреїв, протопродвітерів; з історії Української Православної Церкви; праці загального характеру. До третьої – література, присвячена Греко-Католицькій церкві. До четвертої – публікації протестантських церков, адвентистів, баптистів, євангелістів та інших релігійних об'єднань. До п'ятої – видання з історії українських церков у діаспорі. До шостої – релігійна періодика («Богословія», «Единая Церковь», «Логос», «Православний українець», «Слідами Малої Святої», «Шематизм» тощо). До сьомої – радянські пропагандистські видання, спрямовані проти Української Православної та Греко-католицької церков у еміграції.

Досить різноманітним є зібрання *видань з мистецтва*. Першу групу представляють праці про українське мистецтво за кордоном. Серед них ґрунтовні дослідження українського мистецтва, каталоги виставок, пам'ятні книги та окремі періодичні видання. Другу – радянські пропагандистські видання про розвиток мистецтва в Українській РСР. Третю – публікації, присвячені музиці: нотні видання; збірники музичних праць; тексти опер («Катерина» і «Анна Ярославна»); розвідки про видатних представників українського музичного мистецтва: І. Алчевського, А. Веделя, О. Кошиця, М. Лисенка, О. Руснака, Л. Туркевича, Ф. Якименка; книги з історії української музики; праці про українське музичне мистецтво діаспори. Четверту – дослідження з обра-

зотворчого мистецтва. Серед них: розвідки про видатних українських художників (малярів) еміграції, діаспори: О. Грищенко, В. Киричевського, М. Радиша, М. Дольницьку; праці Ю. Соловій, В. Перебийноса, Я. Гніздовського; каталоги художніх виставок. П'яту – скульптурне мистецтво, а саме, праці про С. Литвиненка, каталоги виставок О. Архипенка і Г. Крука. Шосту – кіномистецтво, зокрема публікації про актора Й. Гірянку, режисера О. Довженка, а також теоретичні дослідження з питань кіномистецтва України. Сьому – театральне мистецтво, ґрунтовні праці Н. Геркен-Русової, І. Костецького, Н. Пилипенко, а також видання театральних вистав. Восьму – архітектуру, яка репрезентована працею про В. Січинського та виданнями про історію української архітектури. Дев'яту – балет, фундаментальна розвідка про П. Вірського. Десяту – видання про музеї Львова і Праги.

Окреме зібрання утворюють *видання, що стосуються преси та видавничої діяльності*. Перша його група – це праці, присвячені пресі. Їхні автори порушують теми: української періодики в діаспорі та еміграції, стану преси в Українській РСР, країнах «соціалістичного блоку» і Великій Британії. Другу утворюють окремі примірники: газет («Вісті з України», «News from Ukraine»), журналів («The Reporter: the Magazine of Facts and Ideas», «Asian Outlook», «Ми і світ»), бюлетенів («Bulletin franco-ukrainien»). Третю – література з видавничої діяльності, зокрема історії українського книгодрукування та видавництва. Четверту – видавничі каталоги.

Заслуговує на увагу зібрання *з мовознавства*. Найбільша його група – публікації, присвячені дослідженню української мови. Друга – окремі мовознавчі розвідки Я. Рудницького, О. Горбача, Ю. Мулик-Лицика, Ю. Тевельова, А. Княжинського. Четверта – книги про історію української мови. П'ята – видання про українських мовознавців: К. Михальчука, В. Ганцова, О. Курило, І. Панькевича. Шоста – історичні словники («Слов'янська частина оксфордського гептаґлота: українсько-латинський словник першої половини 17-го сторіччя» та «Українсько-російський словник початку ХVІІ віку»). Сьома – радянські пропагандистські агітки про розвиток української мови та мовознавства в УРСР.

В окремому зібранні об'єднано *видання, присвячені науці*. Перша його група – публікації, що розкривають діяльність наукових організацій в еміграції: Інституту дослідження СРСР, Наукового товариства імені Шевченка, Науково-дослідного інституту української мартилогії, Українського вільного університету, Українського інституту Святого Володимира, Українського наукового інституту, Українського технічно-економічного інституту, Української вільної академії наук, Української господарської академії. Другу групу складають праці, присвячені питанням: української науки в еміграції; науки в Україні за радянської влади. Третю – окремі випуски наукових журналів: «Resenzija» та «Наукові записки» Українського технічно-господарського інституту.

Зібрання видань з освіти. Перша група – публікації про освіту та виховання в радянській Україні. Друга – праці з історії освітніх організацій (Учительська громада у Львові) та окремих навчальних закладів України (Кам'янець-Подільський державний університет, Перемишльська гімназія, гімназія сестер василянок у Львові). Третя – видання про освітню та виховну діяльність Спілки української молоді. Четверта – навчальні підручники.

Зібрання праць з суспільних наук. Перша група – видання з економіки: історичний розвиток економіки в Україні; емігрантські дослідження економіки УРСР; окремі видання українських емігрантських економічних установ. Друга – політичні видання: публікації офіційних документів різних країн (США, СРСР, Канада, Великої Британії, Індії), праці представників українського національно-визвольного руху з проблем визвольної політики. Третя – видання з права: міжнародні законодавчі акти; законодавчі акти СРСР; праці представників еміграції, діаспори про дотримання прав людини в УРСР. Четверта – окремі видання з військової справи та випуски військово-наукового журналу «Табор». П'ята – видання з питань соціології.

Варто виокремити зібрання, куди входять *брошури Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном (Товариства «Україна»)*, що призначались для поширення за кордоном серед української діаспори та еміграції. Перша група – видання, що «викривали» злочинну співпрацю українських націоналістів та духовенства з нацистською владою в роки Другої світової війни. Друга – публікації про працю представників українського національно-визвольного руху на «імперіалістів» заходу. Третя – пропагандистські видання про переваги соціалістичного будівництва в Україні.

Бібліотечну справу в колекції представляє збірник видань про діяльність українських бібліотек у Канаді та США; історію Національної бібліотеки Української Держави; окремий випуск бюлетеня Бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі.

Книги-описи О. Войценко, Ю. Мовчана, Ю. Шумовського про подорожі екзотичними країнами або континентами; видання з географії України; окремі праці з історичної картографії утворюють *зібрання з географії*.

Такі галузі знань, як *техніка, біологія, сільське господарство, медицина, спорт і філософія*, представлені в колекції окремими примірниками видань.

Колекція також включає різні *довідники та довідкові видання*: путівники міст Вінніпег, Нью-Йорк, Клівленд; довідники про окремі країни (Канада, Східна Німеччина (НДР), Українська РСР); довідкові видання державних органів США, Канади та ООН.

Отже, «Колекція видань та документів, переданих Службою зовнішньої розвідки України» включає літературу майже з усіх галузей знань. Зважаючи на специфіку її початкового «формування», у ній переважають видання з історії, художньої літератури, релігії, мистецтва, мовознавства, освіти та науки. Означені видання були заборонені для вільного поширення в радянській країні, тому тривалий час перебували у фондах відділу спеціального зберігання Першого Управління КДБ УРСР. На наш погляд, література з колекції є безцінним джерелом дослідження: цензурної політики радянської влади в Україні у 20–80-х роках ХХ ст.; політичної діяльності української еміграції та діаспори; історії та культури України; історії української церкви; вітчизняного літературознавства, мистецтва, науки, освіти, української діаспори та еміграції. Цілком очевидно, що означена тематика зібрань колекції не мала жодних шансів на об'єктивне розкриття в радянський період. Взяти хоча б проблеми українського державотворення початку ХХ ст., національно-визвольного руху 40-х – середини 50-х рр. (ОУН–УПА), дисидентства 70–80-х рр., політичного, культурного життя української діаспори та еміграції. Ці та інші теми стали доступними для дослідників лише після проголошення незалежності й, незважаючи на майже тридцятирічний період, досі залишаються актуальними.

Список використаних джерел

1. Очеретянко В. І. *Загратована думка*. Київ : Рідний край, 2000. 150 с.
2. Федотова О. О. *Політична цензура друкованих видань в УСРР – УРСР (1917–1990 рр.)*. Київ : Парламентське видавництво, 2009. 352 с.
3. *Керівники української зовнішньої розвідки* / авт.-упоряд. : В. Д. Хоменко, О. В. Скрипник, І. М. Шиденко, І. В. Білокінь, В. О. Романюк ; ред. Г. О. Ілляшова. Київ : Ярослав Вал, 2011. 173 с.
4. *Історія державної служби в Україні* : у 5 т. / відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол. : С. В. Кульчицький та ін. Київ : Ніка-Центр, 2009. Т. 2. 512 с.
5. *Служба безпеки України: становлення, досвід, пріоритети діяльності*. Київ, 2007. 192 с.